

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

НІКОЛІНА ІННА ІВАНІВНА

УДК 930.85(477)“19”:371

**ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ
20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Чернівці – 2008

Дисертацією
є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Курило Володимир Михайлович,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри історії України та зарубіжних країн

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Баженов Лев Васильович,
Кам'янець-Подільський державний університет,
професор кафедри всесвітньої історії

кандидат історичних наук, доцент
Місінкевич Леонід Леонідович,
Хмельницький університет управління та права,
доцент кафедри філософії та політології

Захист відбудеться “ 22 ” 02 _____ 2008 р., о _____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.06 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корп. 14, ауд. 18)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23).

Автореферат розісланий “ _____ ” _____ 2008 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Г. М. Скорейко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Для сучасної історичної науки України характерним є помітне зростання інтересу до історії розвитку освіти. Інтеграція і глобалізація економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють потребу в її випереджувальному характері. Вхідження України у світовий освітній простір супроводжується розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері, зумовлює приведення вітчизняних освітніх стандартів, зокрема щодо тривалості здобуття загальної середньої освіти, у відповідність з нормами світового співтовариства, передбачає вироблення власної стратегії розвитку освіти. Для гармонізації цих процесів важливе значення має вивчення історії та перспектив розвитку освіти загалом та загальноосвітньої школи зокрема.

Суспільно-політичні процеси 20-х – початку 30-х років ХХ ст. в УСРР безпосередньо впливали на функціонування загальноосвітньої школи як освітнього інституту. Тому без всебічного дослідження історії її розвитку не можна відтворити цілісну картину духовного життя тих років, адже становлення загальноосвітньої школи, загальна спрямованість її діяльності відобразили наявні на той час політичні, соціальні та національні суперечності.

Вивчення даного питання важливе і для осмислення проблем політехнізації, здійснення загального обов'язкового початкового навчання. Адже сучасний світ не лише насичений інформацією, він надзвичайно технологічний, тому школа на основі досвіду 20-х – початку 30-х років ХХ ст. має створити умови для достатнього оволодіння дітьми життєво необхідними політехнічними знаннями, уміннями і навичками. Трудова підготовка у школі повинна сприяти професійному самовизначенню школярів, формуванню у них якостей, необхідних для трудової діяльності в різних сферах виробництва, обслуговування, побуті і подальшого їх навчання та професійного удосконалення.

Процеси реорганізації і розвитку системи освіти в Україні у 1920-х – на початку 1930-х років, як і сьогодні, відбувалися за умов економічної кризи та реформування господарства, які спричинили цілу низку подібних негативних проблем. Слід визнати, що більшість з них, а саме: залишковий принцип фінансування освітньої галузі, дитяча безпритульність, принизливий соціальний статус педагога у суспільстві, певною мірою вдалося вирішити у ті часи. Тому цей досвід є корисним і для сьогодення.

Актуальність обраної теми обумовлена ще й тим, що однією з функцій освітньої системи є зміцнення позицій державної мови. На сьогодні в Україні продовжує тривати дискусія навколо статусу російської мови. Створення державних програм для успішного вирішення даної проблеми неможливе без урахування культурних, етнічних та регіональних особливостей сучасного суспільства. І тому

необхідне об'єктивне переосмислення історичного досвіду українізації, його впливу на розвиток загальноосвітньої школи.

Отже, демократизація та гуманізація освіти України, її інтеграція до європейської освітньої системи потребують ретельного аналізу її розвитку в різні історичні періоди, критичного незаангажованого узагальнення досвіду минулого та винесення з нього історичних уроків з подальшим використанням в сьогоденнішніх умовах реформування освіти, гармонізації міжетнічних взаємовідносин. Адже в Україні повинна сформуватися нова, максимально наближена до потреб суспільства та держави, загальноосвітня школа.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в руслі наукової теми “Український національно-визвольний рух новітньої доби” кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи наукову новизну і практичну значимість теми, спираючись на доробок попередників, широку джерельну базу автор поставила за мету на їх основі комплексно дослідити та охарактеризувати процес становлення, розвитку загальноосвітньої школи України в контексті суспільно-політичного життя в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.

Реалізація мети конкретизується такими **завданнями**:

- проаналізувати стан розробки проблеми і визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, оцінити джерельну базу;
- проаналізувати державну політику у сфері становлення та розвитку загальноосвітньої школи;
- показати вплив процесу українізації на формування загальноосвітніх закладів в Україні в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.;
- дослідити вплив етнонаціональної і соціальної політики партії більшовиків та українського радянського уряду на функціонування загальноосвітньої школи;
- висвітлити розвиток загальноосвітньої школи в умовах НЕПу та з'ясувати залежність загальноосвітніх закладів від владних структур в умовах формування тоталітарної системи в Україні;
- дослідити фінансове забезпечення, особливості відновлення матеріально-виробничої бази загальноосвітньої школи;
- висвітлити політику більшовицького режиму стосовно формування педагогічних кадрів та забезпечення загальноосвітньої школи вчителями, показати їх залежність від тогочасного суспільно-політичного життя;

Об'єктом дослідження є шкільна освітня система України 1920-х – початку 1930-х років, специфіка її функціонування в контексті суспільно-політичного життя республіки.

Предметом дослідження визначено освітню політику радянського уряду та процеси становлення і функціонування загальноосвітньої школи в зазначений період, а також її сутнісні властивості та ознаки.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 20-х – початок 30-х років ХХ ст. Нижня хронологічна межа визначається початком модернізації радянською владою системи освіти загалом і організаційно-політичних основ загальноосвітньої школи зокрема. Верхню хронологічну межу становлять події початку 30-х років ХХ ст., тобто фактичного згортання українізації загальноосвітніх закладів та введення єдиної системи народної освіти для всіх союзних республік.

Територіальні межі дисертації окреслюються територією Української СРР. Використання у роботі назви “Україна” стосується лише території УСРР у складі СРСР.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дисертації використовувалися загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Зокрема аналітичний та узагальнюючий, конкретно-пошуковий метод (аналіз і систематизація джерел з проблеми), проблемно-хронологічний (вивчення специфіки відносин радянсько-партійного керівництва з вчительством впродовж досліджуваного періоду), критичний метод (виокремлення з маси різнопланових джерел і літератури конкретно-історичних фактів), історико-статистичний (дослідження статистичних джерел, встановлення чисельності контингенту учнів та педагогічних кадрів, мережі шкіл та визначення змін у їх динаміці та питомій вазі), порівняльний (порівняння досягнень та прорахунків в освітній сфері), діалектичний (висвітлення подій і їх результатів у русі, взаємовпливах, причинно-наслідкових зв'язках з урахуванням обставин часу).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- вперше у вітчизняній історичній науці комплексно вивчено процес становлення і розвиток загальноосвітньої школи України в контексті суспільно-політичного життя у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.;
- проаналізовано становлення загальноосвітньої школи на початку 20-х років ХХ ст. в УСРР, основні напрямки її роботи в контексті суспільно-політичного життя;
- узагальнено наслідки національної політики радянського режиму, які врешті-решт зумовили звуження сфери вживання української мови, русифікацію та уніфікацію шкільної освіти;
- висвітлено наслідки залишкового принципу фінансування загальноосвітньої школи, його вплив на матеріально-технічне забезпечення загальноосвітньої школи;
- простежено напрямки адміністративного контролю за діяльністю закладів народної освіти;
- з'ясовано репресивно-каральні механізми державної влади щодо працівників загальноосвітньої школи та учнів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти та узагальнюючі висновки можуть бути використані в процесі сучасного реформування загальноосвітньої школи України. Результати дослідження

можуть бути використані при складанні систематизованого фактографічного матеріалу у подальшій науковій розробці історії загальноосвітньої школи, а також при підготовці узагальнюючих праць з історії України, історії освіти та культури в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Матеріали дисертації стануть у нагоді при читанні спецкурсів з історії України та історії педагогіки, при підготовці бібліографічних видань.

Апробація результатів дослідження здійснена шляхом її обговорення на засіданнях кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету, кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних та науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції “Лінгвістична наука і освіта у європейському вимірі” (Київ, квітень 2005 р.), ХХ Вінницькій науковій історико-краєзнавчій конференції “Вінниччина: минуле та сьогодні” (Вінниця, жовтень 2005 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Розвиток наукових досліджень 2005” (Полтава, листопад 2005 р.), обласній науково-практичній конференції “Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ ст. у контексті національної пам’яті” (Вінниця, листопад 2005 р.), науково-практичній конференції “Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики у контексті євроінтеграції” (Київ, квітень 2006 р.), міжнародній науковій конференції “Над Дніпром, Віслою і Рейном. Німеччина, Польща і Україна в системі міжнародних та міжнаціональних відносин Центральної і Східної Європи” (Київ, вересень 2006 р.), II міжнародній науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у ХІХ – ХХІ ст.” (Вінниця, жовтень 2006 р.), науково-практичній конференції “Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві” (Київ, квітень 2007 р.), III міжнародних Гуржіївських історичних читаннях (Черкаси, вересень 2007 р.), VI Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 600-річчю першої писемної згадки про Чернівці (Чернівці, жовтень 2007 р.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження відображені у 11 публікаціях, з них 6 – у провідних наукових фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (8 підрозділів), висновків, додатків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг основного тексту становить 194 сторінки. Список використаних джерел складає 540 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження та її актуальність, визначено хронологічні рамки і територіальні межі, сформульовано основну мету і завдання, наукову новизну і практичне значення роботи.

У першому розділі *“Історіографія і джерела дослідження”* аналізується стан наукової розробки теми та дається характеристика джерельної бази. Перший розділ складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *“Історіографія проблеми”* проведений аналіз наукових розробок, в яких висвітлено процес становлення і розвитку загальноосвітньої школи України, що дозволяє нам умовно виділити кілька історіографічних періодів. Перший – 20-ті – початок 30-х років ХХ століття. Другий – 30-ті – 50-ті роки ХХ ст. Третій – кінець 50-х – 80-ті роки ХХ ст. Четвертий – 90-ті – і наступні роки.

Слід відзначити, що у першому історіографічному періоді не має суто історичних праць, які б здійснювали аналіз розвитку загальноосвітньої школи. Першими речниками, які підняли проблему популяризації освітньої політики правлячої партії були безпосередні учасники тих подій, державні і партійні діячі, публіцисти. Серед них слід виділити Г. Гринька, В. Затонського, М. Скрипника, О. Шумського, Я. Ряппо, Є. Квірінга, М. Авдієнка, Я. Звігальського та М. Іванова. В їх працях викладені офіційні підходи, наведено концептуальні погляди реформування загальноосвітньої школи. Проте це вивчення проходило в умовах полемічної боротьби між Народним комісаріатом освіти (далі - НКО) України і Росії у відстоюванні принципів позицій української схеми організації школи на протигагу російському варіанту, що певним чином позначилось на характері публікацій і зроблених у них висновках.

Для 30-х – 50-х років ХХ ст. характерна інертність у вивченні освітнього та культурного життя України. Існування жорсткої цензури накладало значний відбиток заангажованості на ті нечисленні статті, монографії з цієї проблеми, що побачили світ у цей період. Так, Л. Крахмальнік, М. Ніжинський розглянули розвиток системи народної освіти УСРР в 1920-х роках лише у контексті загальних проблем здійснення культурної революції. Заслуговує на увагу праця М. Грищенка *“Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади”*, в якій міститься значний фактичний матеріал. Автор намагався обґрунтувати розвиток освіти за період радянської влади відповідним цифровим матеріалом.

У третьому історіографічному періоді вивчення вітчизняними істориками проблеми розвитку загальноосвітньої школи активізувалося. Дослідники М. Грищенко, А. Слуцький, Г. Шевчук у своїх працях зробили спробу з’ясувати процес становлення і розвитку загальної освіти дітей в Україні. Узагальненим вивченням цих питань позначена монографія Г. Ясницького *“Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.)”*. Автор вперше ґрунтовно дослідив структуру та мережу єдиних трудових шкіл, підготовку педагогічних кадрів.

Комплексному дослідженню співробітництва УСРР і РСФРР в галузі освіти в зазначений період присвячена монографія В. Даниленка *“Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма”*. У 1980 х роках простежувалась подальша ідеологізація історичної науки, тому вивчення проблеми розвитку загальноосвітньої школи продовжувалось

на рівні розгляду окремих питань освіти, а освітня політика характеризувалась як ланцюг постійних успіхів радянської влади.

Якісно новий етап у дослідженні проблеми розпочався в умовах незалежної української держави. В 1990-х – 2000-х роках з'явилась низка праць, в яких розкривається становище та підготовка вчительства загальноосвітніх шкіл досліджуваного періоду. Окремо хотілося б виділити вагомий внесок у розробку цих питань Г. Касянова, В. Даниленка, Л. Сігаєвої, В. Майбороди.

Все більше науковців починають цікавитися проблемами українізації і національної політики держави в освіті взагалі, і у загальноосвітній школі, зокрема. Узагальнену картину здійснення політики українізації було висвітлено в колективній монографії Інституту історії України НАН України “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки”.

В останні роки з'явилось ряд досліджень, присвячених проблемі історії освіти національних меншин в Україні. Глибокий аналіз розвитку національних загальноосвітніх шкіл на початку 1930-х років був зроблений у монографіях Г. Єфіменка. Національно-культурне життя етнічних представників, які проживали на території України знайшло своє відображення у працях Л. Баженова, Л. Місінкевича, Л. Якубової, Л. Дімідовіч. Характеристиці діяльності керівників НКО присвячені праці І. Лікарчука, В. Шарпатого, Ю. Шаповала. Окремо хотілося б виділити монографію В. Липинського, в ній зроблено спробу розкрити сутність української концепції та моделі освіти. Заслуговують уваги праці В. Борисова, в яких з'ясовано характерні особливості розвитку шкільної мережі та визначено місце загальноосвітніх закладів у культурному житті того часу. На великому фактичному матеріалі розкрито досвід роботи освітніх закладів, їх здобутки і прорахунки у навчанні та вихованні молоді в Україні за часів радянської влади у монографії В. Курила та В. Шепотька “Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки”.

Визнання наукової громадськості отримали публікації, присвячені регіональній історії та місцю загальноосвітньої школи в ній. З-поміж них найближче поєднані з темою дисертаційного дослідження, що належать І. Богінській, М. Оксі, В. Нестеренку.

Заслуговують на увагу дослідження з історії загальноосвітньої школи в Україні закордонних науковців, зокрема В. Коляски, С. Николишина, Г. Ващенко. Потрібно зауважити, що питання шкільництва в їхніх працях є в основному складовою частиною досліджуваних ними загальних проблем культурного розвитку України. З упевненістю можна говорити, що серед зарубіжних науковців найбільш ґрунтовно дослідив загальноосвітню школу України 1920-х – початку 1930-х років С. Сірополко. У своїх працях, на підставі статистичних даних, автор намагався з'ясувати динаміку розвитку народної освіти.

Зроблений огляд наукової літератури, яка стосується теми дисертаційного дослідження, дає підстави стверджувати, що поруч із беззаперечними здобутками

існують прогалини та упущення в досліджуваній в дисертації темі, які потребують подальшого вивчення.

Підрозділ 1.2. “Джерельна база дослідження” складається з опублікованих та неопублікованих матеріалів та документів. Найбільш значиму групу джерел, які лягли в основу нашого дослідження, представляють документи і матеріали 53 фондів, значна кількість яких маловідома або вперше введена в обіг.

Так основну джерельну базу дослідження склали документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Фонд 166 “Народний комісаріат освіти УСРР” містить значний пласт архівних матеріалів, що дозволили нам простежити напрямки державної політики в освітній сфері, побачити зміни в кількісному складі учнівського та вчительського контингентів, мережі загальноосвітніх шкіл і проаналізувати основні здобутки та прорахунки діяльності НКО УСРР, стан фінансування урядом шкільного будівництва. Інформативна цінність цих джерел є доволі високою, але зважаючи на їх офіційний характер слід співставляти їхні дані з іншими видами джерел.

Дослідження документальних матеріалів фонду 2717 “Всеукраїнське центральне управління всесоюзного професійного союзу робітників освіти” дає уявлення про соціально-економічне становище працівників освіти, їх методичну та виховну роботу в загальноосвітніх закладах. Документи фонду 413 “Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК УСРР” допомагають з’ясувати принципи будівництва загальноосвітньої школи для національних меншин в межах УСРР, висвітлити її особливості в національно-культурному, політичному, соціальному контексті в зазначений період.

Важливими для дослідження теми є документи фонду 1 “ЦК Компартії України” Центрального архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО), які включають документи про політику держави щодо загальноосвітньої школи, процес русифікації та денационалізації, механізми управління освітою, діяльність партійних, громадських організацій, підготовку професійних кадрів, стану шкільної мережі в республіці тощо.

Цінна інформація була знайдена у Державному архіві Вінницької області (ДАВО), Державному архіві Житомирської області (ДАЖО), Державного архіву Київської області (ДАКО) та у Державному архіві Хмельницької області (ДАХО). Ці матеріали дали змогу охарактеризувати освітню політику держави в окремих адміністративно-територіальних округах.

До опублікованих джерел відносяться матеріали нарад, законодавчі, нормативно-правові акти, статистичні видання, матеріали “вселюдних” переписів. Численну групу джерел становлять вітчизняні періодичні видання 1920-х – початку 1930-х років, які є важливим джерелом для вивчення не лише історії загальноосвітньої школи, а й загальнополітичної ситуації в країні.

Джерельна база є достатньо широкою для створення комплексного дослідження розвитку загальноосвітньої школи України у контексті суспільно-політичного життя 1920-х – початку 1930-х років.

У другому розділі “Становлення радянської системи освіти: традиції і проблеми” аналізуються головні напрямки та пріоритети державної політики у сфері становлення та розвитку загальноосвітньої школи в УСРР у 20-ті – на початку 30-х років ХХ ст., висвітлюються основні причини, що сприяли або перешкоджали цьому процесу. Другий розділ складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Заходи державних та місцевих органів влади по подоланню кризи загальноосвітньої школи” розкриваються основні аспекти дискусії, що точилася у НКО та педагогічних колах на початку 1920-х років, про місце загальноосвітньої школи у системі народної освіти УСРР, а також аналізуються прийняті урядом документи, спрямовані на налагодження функціонування закладів освіти в складних умовах.

У перші роки існування радянської України під керівництвом наркома освіти В. Затонського втілювалася в життя запозичена концепція та модель освіти РСФРР, яка не враховувала вітчизняні економічні особливості, була фінансово незабезпеченою в умовах перехідного періоду. Наступний керівник НКО Г. Гринько піддав критиці цю систему і запропонував іншу, в якій в основу організації навчання дітей покладалася не дев’ятирічна загальноосвітня школа, а семирічна, після якої випускники повинні були навчатися в професійно-технічних закладах, технікумах, інститутах, академіях. Власна модель освіти, яка відстоювала суто практичну підготовку фахівців для розбудови зруйнованого господарства, отримала статус офіційної у 1920 році.

Одним з ключових, проте помилковим, положень української концепції освіти була заміна школи дитячим будинком. Ця пропозиція базувалася на хибній оцінці керівництвом НКО УСРР причин безпритульності у країні та неспроможності сім’ї виховати “громадянина Радянської республіки”, бо “економічні умови розхитали сімейні устої...”. Єдине, що стримувало процес повної ліквідації школи в той час – це нестача коштів, оскільки утримання одного вихованця у дитячому будинку коштувало удесятеро дорожче, ніж учня у загальноосвітній школі.

З покращенням економічної ситуації цю помилку почали поступово виправляти самі ж розробники зазначеної концептуальної тези. І у 1923 році НКО УСРР остаточно відмовився від ідеї повної заміни школи дитячим будинком, зробивши загальноосвітню школу головною формою освітньої роботи.

У цьому підрозділі дисертації аналізуються прийняті урядом документи, які у складних економічних умовах допомогли розв’язати елементарні проблеми для нормального функціонування закладів освіти. Завдяки різноманітним формам допомоги місцевої влади, профспілкових організацій, всього населення України, які були необхідними в умовах відновлення народного господарства, були створені сприятливі умови для роботи шкіл. З 1923 року по 1926 рік асигнування на освіту зросли майже в 7 разів. Почала зростати мережа загальноосвітніх шкіл, поживавилася діяльність освітніх органів. Усе це сприяло тому, що 1924 рік став підготовчим роком для введення загального навчання.

У підрозділі 2.2. “Політика українізації та її вплив на розвиток загальноосвітньої школи” автор аналізує вплив українізації на становлення та розвиток загальноосвітньої школи. Досліджується динаміка росту україномовних

загальноосвітніх шкіл, розкриваються основні напрямки діяльності НКО УСРР у цьому напрямку, робиться висновок про позитивний вплив цього процесу.

Відповідно до запроваджених у 1923-1924 роках законодавчих актів з питань освіти, передбачалось привести систему освіти в УСРР у відповідність з національним складом населення. Відзначено, що процес українізації загальноосвітньої школи характеризувався планомірністю, послідовністю і високими темпами. Про вражаючі успіхи українізації свідчать наступні дані. Якщо в 1922 р. шкіл з українською мовою викладання функціонувало 50%, то у 1925 р. – 77,8%, в 1929-1930 навчальному році (далі - н.р.) – 79,4%. Відсоток учнів української національності, що вчилися рідною мовою у 1929-30 н.р. складав 97,4%. Таким чином, корінний етнос УСРР на 1930 рік майже повністю був забезпечений рідною школою.

У дисертації зазначається, що існування регіональних відмінностей безпосередньо впливало на процес формування національної освіти. Так, у Полтавській губернії відсоток українського населення становив 92,9%, а українських шкіл діяло в цьому регіоні 97,7%, в Подільській, відповідно, 81,6% і 89,6%, в Київській губернії 76,8% і 92,4%. Тобто відсоток українських шкіл перевищував відсоткове співвідношення українського населення в цих регіонах. На відміну від цих губерній, повільно проходила українізація шкіл Харківщини. На 79,2% українського населення, яке проживало тут, українських шкіл функціонувало 29,1%. Практично не була українізована школа на Донеччині – тут їх працювало 0,4%, а проживало 47,9% українців. Взагалі українізація шкіл Донбасу, як зазначалося в документах, мала довготриваліший характер, порівняно з іншими губерніями, в яких у встановлений 2-річний термін завдання по українізації школи виконувалося.

Розкриваються причини, що гальмували українізацію шкільної освіти. Вони полягали не лише у нестачі висококваліфікованих кадрів, які б володіли українською мовою, або відсутності навчально-методичної літератури у загальноосвітніх закладах, а й у жорсткому контролі з боку партійних та директивних органів за вчительством, що на початку 1930-х років призвело до штучної дискредитації тієї частини вчительського складу, яке підтримувало політику українізації. Уповільнювало поширення українізації загальноосвітньої школи і небажання деяких партійних керівників як місцевого, так і республіканського рівня переходити на ведення діловодства українською мовою.

Доведено, що українізація загальноосвітньої школи УСРР суперечила компартійному керівництву, у плани якого не входила посилена увага до національного питання. З 30-х років ХХ ст. поступово зростає мережа російськомовних шкіл під виглядом зміцнення пролетарського інтернаціоналізму, залучення українського народу до російської мови та культури. Значно скоротилася кількість шкіл з українською мовою викладання. Зокрема, у м. Харкові на 1 вересня 1933 р. порівняно з минулим навчальним роком на 10 російських шкіл стало більше, а російських груп додатково було відкрито – 81. З 44 існуючих раніше українських шкіл залишилося лише 30, при цьому незмінною залишилася кількість єврейських, польських, татарських і німецьких.

Проте, не ідеалізуючи досягнень та враховуючи прорахунки, варто відзначити, що здійснені кроки з українізації загальноосвітньої школи є одним з найбільших досягнень, яке допомогло вистояти нашому народові в умовах тотальної русифікації. Навчання в школах УСРР українською мовою набуло загального планового характеру. До 1932-33 н. р. українці становили 83% від усієї кількості школярів. В школах з українською мовою навчання налічувалося 89,4% всіх учнів.

Третій розділ “*Діяльність загальноосвітньої школи в умовах формування тоталітарного режиму*”. У ньому автор висвітлює основні класові пріоритети радянської влади при формуванні учнівського колективу в загальноосвітніх закладах, показує негативний вплив класової ідеології на роботу шкіл УСРР у досліджуваний період, визначає місце школи національних меншин в системі народної освіти УСРР та з’ясовує значення загальної обов’язкової початкової політехнічної освіти при підготовці кваліфікованих фахівців в період відбудови народного господарства УСРР. Цей розділ складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “*Трансформація загальноосвітньої школи: соціальний і національний аспекти*” розкривається соціальний підхід при формуванні учнівського колективу, при визначенні суми оплати за навчання та наданні пільг, а також простежується процес організації шкіл для національних меншин України, досліджується динаміка їх розвитку.

Доведено, що школа в умовах радянської влади, не зважаючи на проголошення гасла “знищення розподілу суспільства на класи”, мала виразні ознаки соціально-політичної селекції при формуванні учнівського контингенту та педагогічного корпусу. Різними методами із загальноосвітніх шкіл витіснялися вчителі, учні, які могли внести “антирадянські ідеї”. Радянській владі потрібні були нові кадри педагогів, які здатні були сприйняти й проводити політику партії в галузі освіти, незалежно від їх знань, компетенції й досвіду. Перевага при зарахуванні на навчання до загальноосвітньої школи надавалась дітям робітників і селян. Зокрема, на 1 січня 1922 року в 264 школах із загальної кількості учнів 13529 вихідцями з робітників були 2764, селян – 10195, службовців – 399, інших – 171.

Створення мережі семирічок також було під контролем місцевих відділів народної освіти. Діти робітників і незаможного селянства, які закінчили звичайну для села трьохрічну чи чотирьохрічну школу, мали можливість продовжити своє соціальне виховання. Діти ж інших соціальних верств, за відсутності вакантних місць у школах II концентру, мали влаштовуватися простими робітниками. Таким чином, обов’язковість освіти фактично не поширилась на дітей “буржуазії” і “куркулів”.

По всіх округах УСРР був встановлений і соціальний підхід при визначенні суми оплати за навчання. Пільги при сплаті коштів за навчання дітей у загальноосвітніх школах отримували робітники в залежності від їхньої щомісячної заробітної плати, діти міліціонерів, червоноармійців, безробітних, членів комнезамів.

У цьому підрозділі дисертанткою було встановлено, що система національної освіти створювалася з врахуванням політики коренізації. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що радянські єврейські школи були непопулярними серед євреїв.

Відсутність у переліку навчальних дисциплін староеврейської мови та переконаність батьків у прогресивності російської культури змушувало їх віддавати дітей переважно до російських шкіл. До речі, останнє твердження частково відносилось і до представників інших національностей, які проживали в Україні у досліджуваний в дисертації період. Причинами цього було те, що при переведенні загальноосвітніх навчальних закладів на викладання мовою певної національності не бралися до уваги такі фактори як асиміляція населення, не володіння рідною мовою, що призводило до небажання батьків відпускати дітей навчатися в ці школи, а в деяких випадках навіть до відмови від своєї національності.

У процесі дослідження виявлено існування неузгодженості ступенів навчання в системі загальної освіти національних меншин УСРР та корінного населення, яке полягало у тому, що в 20-х роках ХХ ст. діти шкільного віку національних меншин були забезпечені більш-менш задовільно лише І концентром, який давав початкову освіту. Наприклад, у 1932-33 н. р. 4-річних польських шкіл було 339, 7-річних – 85 і функціонувала лише одна 10-річка. Це пояснювалося існуванням в суспільстві загальнопоширеної думки про те, що потрібно перш за все ліквідувати неписьменність рідною мовою. Як вихід з даної проблеми було подальше навчання дітей у школах з іншою викладовою мовою.

З 30-х років ХХ ст. спостерігалось скорочення мережі загальноосвітніх закладів національних меншин. Основними причинами їх закриття стали зменшення фінансування шкіл, безпідставні звинувачення вчителів в “націоналухильництві” та “буржуазному націоналізмі”, неправомірні дії місцевих керівників. Така ситуація замовчувалася владними структурами, а на широкий загальний виносилася лише інформація, що свідчила про стале збільшення кількості шкіл для національних меншин України. Однак, не підлягає сумніву, що розвиток національної шкільної освіти мав велике значення, адже він сприяв зростанню грамотності і культури представників різних національностей, які проживали на території УСРР.

У підрозділі 3.2. “Здійснення загальної обов’язкової початкової політехнічної освіти: завдання, проблеми, наслідки” встановлено, що завдяки прийнятим заходам по пожвавленню господарського життя у республіці і формуванню місцевого бюджету було створено сприятливі умови для запровадження загальної обов’язкової початкової політехнічної освіти.

Однак, питання всеобучу, що запроваджувався в УСРР, незважаючи на величезні зусилля, у досліджуваний нами період, органам народної освіти так і не вдалося вирішити. У численних постановках та рішеннях партійних і радянських органів різних рівнів передбачались диференційовані механізми реалізації всеобучу, визначались терміни їх виконання. На наш погляд, причина провалу у запровадженні загальної освіти полягала в тому, що справа загального обов’язкового навчання розглядалася не стільки як захід, який мав би сприяти підвищенню освітнього рівня населення, скільки як пропагандистський крок для того, аби довести переваги соціалістичної системи господарювання. По-перше,

через відсутність шкільних приміщень і нестачу вчительських кадрів до шкіл у першу чергу приймали дітей робітників, селянської бідноти. Таким чином “обов’язковість” трудової школи не поширювалася на дітей “буржуазних елементів.” По-друге, в школах тогочасної України була дуже велика плінність учнів. За офіційними даними НКО, у 1927 р. передчасно вибуло зі школи 14,2% дітей. Майже половина дітей з тих, які залишили школу, вчилася у ній не більше двох років. Відрізнялося охоплення дітей школою і по концентрах. Так, у 1929-30 навчальному році (далі – н. р.) охоплення дітей навчанням у початковій школі становило 82,8%, а в семирічній – 23,8%. По-третє, на охоплення дітей школою в Україні впливало введення плати за навчання. По четверте, незадовільне фінансування плану проведення загального навчання у всеукраїнському масштабі також гальмувало цей процес.

Однак, не зважаючи на ряд труднощів, на основі широкого кола джерел автором встановлено значні досягнення в охопленні школою дитинства. У 1932-33 н. р., як свідчать статистичні довідники, загальним навчанням було охоплено 98% дітей віком до 10 років, а 95% випускників початкової школи продовжували навчання у п’ятих класах.

Особливу увагу в дисертації приділено проблемі політехнізації школи, в процесі якої учні знайомилися з основами промислового і сільськогосподарського виробництва та здобували навички поводження з найпростішими знаряддями праці. Таким чином, нова радянська школа повинна була готувати не лише освічених людей, а й майбутніх пролетарів і колгоспників.

Встановлено, що важливими елементами політехнізації закладів освіти стали запровадження виробничого навчання на базі майстерень та індустріалізація і агрономізація шкіл. Останні полягали в тому, що 7-річні школи в містах почали набувати індустріального ухилу в змісті навчання, перетворюючись у фабрично-заводські семирічки (ФЗС), а в сільській місцевості – школи колгоспної молоді (ШКМ).

Дисертанткою при розгляді цього питання було з’ясовано, що запровадження політехнізації не підкріплювалось матеріально і зводилось здебільшого лише до формальної звітності про проведену роботу та до експлуатації дитячої праці. По суті поєднання теоретичного навчання в школі з виробничою практикою не існувало. В окремих випадках опрацювання технічних елементів промислового виробництва відбувалося через суто теоретичне ознайомлення дітей з механізмами.

Однак, будівництво загальноосвітньої політехнічної школи у досліджуваний період дозволило учням включитися в систему суспільних відносин, а їх продуктивна праця давала змогу створювати додаткові матеріальні цінності, що використовувалися для задоволення потреб усіх членів суспільства. При цьому створювалися умови для професійного самовизначення школярів.

Четвертий розділ “*Створення умов для роботи загальноосвітньої школи*”. В цьому розділі досліджуються основні напрями матеріально-технічного забезпечення та кадрової політики НКО УСРР, розкривається стан та рівень підготовки

вчительських кадрів для загальноосвітніх закладів. Четвертий розділ складається з двох підрозділів.

Підрозділ 4.1. “Проблеми становлення і розвитку матеріально-технічної бази закладів освіти”. Проведений аналіз та зіставлення джерел доводить, що однією з головних проблем у діяльності загальноосвітньої школи в УСРР була проблема матеріально-технічної бази закладів освіти. На її вирішення були спрямовані сотні постанов республіканських, обласних, міських та районних органів партійно-радянської влади.

По закінченні військових дій всі зусилля влади були спрямовані на подолання труднощів, пов’язаних з економічною та політичною кризою у країні. Фінансування та ресурсне забезпечення загальноосвітньої школи було недостатнім, але навіть виділені кошти не завжди використовувалися за призначенням. Нерідко в шкільних приміщеннях розміщувалися інші організації, багато шкіл були непристосовані до занять.

Єдиним можливим виходом з цього становища стало залучення до справи реалізації соціального виховання громадських організацій. Значну допомогу у розширенні мережі шкіл надавали виробничі колективи, поширювався метод відбудови та будівництва за рахунок народної ініціативи. Зокрема, в Донецькій губернії в 1922-23 роках за допомогою робітничих організацій розпочали заняття до 90% шкіл.

В міру того, як відбудовувалась промисловість та сільське господарство, збільшувались асигнування на будівництво і ремонт шкіл, забезпечення школярів книгами, навчальними посібниками і приладдям. Якщо в 1922-23 н. р. на народну освіту було виділено близько 15 млн. крб, то у 1926-27 н. р. – понад 111 млн.

Збільшення видатків з державного бюджету на освіту та ініціатива, яку виявляло населення в спорудженні своїми силами шкільних приміщень, сприяли тому, що починаючи з середини 20-х років ХХ ст. в республіці здійснювалось масове шкільне будівництво. Якщо за період з 1918-1920 рр. було збудовано 124 школи, то за 1926-1928 рр. – 1582, 1929-1932 рр. – 1543. Проте, темпи приросту шкільної площі відставали від потреб організації навчального процесу. Це призводило до дво- і тризмінності у роботі багатьох шкіл, що негативно впливало на якість навчання.

Обмежене надходження бюджетних коштів негативно позначалося й на формуванні та комплектуванні шкільних бібліотек. Книжковий фонд був незначним, у ньому переважала агітаційна або дореволюційна література, яка не відповідала новій радянській програмі навчання. Видана ж навчальна література у 20-х роках ХХ ст. мала низьку якість як за змістом так і оформленням, про що свідчать протоколи вчительських педагогічних рад.

Наочні приладдя, які виготовлялися, були теж надзвичайно низької якості і не відповідали висунутим до них вимогам. Недостатнє забезпечення шкіл навчально-виробничим обладнанням було суттєвою перешкодою у налагодженні якісного

процесу навчання, адже не вистачало шкільних парт, столів, стільців, наочного приладдя для оснащення навчальних кабінетів та майстерень.

У дисертації зазначається, що державні та директивні органи, усвідомлюючи велике значення освіти, взяли на себе зобов'язання забезпечити учнів гарячими сніданками, одягом та взуттям. Випробуваними методами ставали “суботники”, “місячники” допомоги школі, соціалістичні змагання за кращу організацію будівництва і ремонту шкіл. Проте ці заходи, не підкріплені фінансово, не давали та й не могли дати очікуваних результатів.

У підрозділі 4.2. *“Особливості підготовки та формування вчительських кадрів”* висвітлюються основні вимоги щодо формування вчительських кадрів, з'ясовується їх соціальне становище, суспільно-політична атмосфера, в якій вони працювали, розкривається спрямованість та методи партійно-ідеологічного тиску, мотивація карально-репресивних заходів щодо педагогів. Дається загальна характеристика системи педагогічної освіти в УСРР 1920-1933 років.

Однією зі спроб подолати нестачу педагогічних кадрів на початку 1920-х років була ліквідація університетів та заміна їх інститутами народної освіти (далі – ІНО). Доведено, що встановлення єдиної системи педагогічної освіти та організація ІНО призвело до збільшення числа фахівців з вищою та середньою спеціальною педагогічною освітою. Однак теоретична та методична підготовка більшості нових вчителів у цей час залишались ще на низькому рівні. Не сприяли їй підвищенню часті “соціальні чистки” серед викладачів і студентів ІНО, педтехнікумів, курсів.

На підставі фактичного матеріалу робиться висновок, що в Україні на початку 1930-х років не вдалося вирішити кількісну проблему підготовки кадрів загальноосвітньої школи за рахунок збільшення набору до педагогічних навчальних закладів студентів з пролетарських прошарків населення.

У підрозділі висвітлюється рівень професійної кваліфікації та політична орієнтація вчительства. Автором доводиться теза про те, що прилаштування більшої частини вчительства до нових вимог радянської влади відбулося не в кінці 1920 року, як стверджувалось у радянській історичній літературі, а лише на початку 1925 року. Адже на початку 20-х років ХХ ст. все ще проводилися звільнення з роботи в освітніх закладах колишніх учасників національно-визвольного руху, продовжувалися звинувачення на адресу вчителів в опозиційності до радянської влади за навчання учнів у дусі національних традицій. До непокірних влада застосовувала репресії. Зокрема, на Поділлі у 1923 році було “ліквідовано” ворожу групу вчителів, 25 з них губернська надзвичайна комісія засудила до страти, 56 – до різних термінів ув'язнення, а 25 було звільнено з роботи. До речі, процес переходу педагогів на бік радянської влади супроводжувався як заходами примусового характеру, так і матеріальним та моральним заохоченням з боку владних структур.

У підрозділі показаний негативний вплив складного матеріального становища вчителя на рівень його професійної кваліфікації, життєву поведінку. Незадовільним був і правовий стан вчителя загальноосвітньої школи в суспільстві. Так, архівні джерела свідчать про тисячі випадків переслідування працівників освіти, масові їх

звільнення, переведення щорічно восени без достатніх на те підстав з одного місця роботи на інше. Однак, підготовка та формування педагогічних кадрів в перші десятиліття існування радянської влади мали значний прогрес, що в свою чергу сприяло розв'язанню найважливішого завдання культурного відродження нації – здійснення загального початкового навчання на базі українізації освіти.

У **висновках** підбито підсумки проведеного дослідження, викладено його результати, основний зміст яких виноситься на захист.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у комплексному вивченні становлення і розвитку загальноосвітньої школи України в контексті суспільно-політичного життя у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. На підставі залучення широкого кола архівних джерел, тодішньої періодици, наукової літератури доведено вагому роль загальноосвітньої школи як дієвого фактора піднесення національної самосвідомості корінного населення України. Вирішення наукової проблеми, якій присвячена дисертація, важливе і в практичному сенсі, оскільки узагальнення досвіду минулого та винесення з нього історичних уроків може бути використане в сьогоднішніх умовах реформування освіти, гармонізації міжетнічних взаємовідносин.

В історіографії проблеми становлення і розвитку загальноосвітньої школи і до кінця 80-х років ХХ ст. більшість праць носили здебільшого публіцистичний характер (як радянських, так і зарубіжних), а з другої половини 1980-х років відбулися суттєві якісні зміни – з'явилася низка праць наукового характеру без ідеологічної заангажованості. Історіографічний огляд літератури показав, що проблема розвитку загальноосвітньої школи вже привертала увагу дослідників. Однак, у більшості з них, низка аспектів її розвитку залишилася поза увагою, що вимагає підготовки узагальнюючої праці по поставленій в дисертації проблемі. Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достатньою для аналізу проблеми, дозволяє повною мірою досягти мети дослідження, вирішити поставлені завдання.

Відзначено, що загальноосвітня школа України в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. знаходилася у прямій залежності від суспільно-політичних, економічних явищ і процесів, які в цілому визначили її зміст і функціонування. Державні і директивні органи ставили ті чи інші завдання в галузі освіти, проте у деяких випадках форсування, але не забезпечення державою економічно темпів шкільного будівництва, призводило до фальсифікації існуючого стану речей. Так, відмова на початковому етапі становлення і розвитку народної освіти від участі у навчанні та вихованні родини поряд зі школою порушувала природний біологічний зв'язок дитини з сім'єю.

Шкільна політика не завжди спиралася на конкретні умови і реальні можливості тогочасного суспільства. Загальноосвітня школа в досліджуваний період, як свідчать документи, в багатьох випадках знаходилась під контролем іноді взагалі некомпетентних осіб в освітній справі. Через що виникали певні непорозуміння, невідповідність еволюції навчального закладу до постанов директивних органів. А це не сприяло налагодженню нормального навчального процесу.

Доведено, що невід'ємною частиною впровадження національної політики було розширення мережі загальноосвітніх шкіл з українською мовою викладання та організація освіти для національних меншин. При цьому однією із головних прогалин радянської системи освіти при вирішенні питання відкриття національних шкіл, став мовний фактор. Не враховувалися національно-культурні особливості, традиції, релігійні відмінності, інтереси як українського автохтонного населення, так і представників різних національностей, що проживали на території України. Це було одним із підтверджень того, що радянська влада таким чином розпочала формування нової радянської спільноти.

Відмічається, що в умовах пріоритету в суспільному житті класових цінностей над загальнолюдськими порушувалося право на здобуття загальної освіти, вільного вибору учнями та їх батьками навчальних закладів. Розвиток шкільних закладів обмежувався певними соціальними рамками.

До беззаперечних досягнень шкільництва 20-х – початку 30-х років ХХ ст. слід віднести налагодження навчального процесу, ліквідацію ганебної спадщини царського самодержавства – неписьменності, здійснення загальної обов'язкової початкової, семирічної, а потім восьмирічної освіти молоді, озброєння учнів технічними знаннями. Держава та громадськість надавали підтримку, якої потребували школи при підготовці молоді до наступної їх виробничої діяльності.

З'ясовано, що залишковий підхід до фінансування загальноосвітньої школи спричинив відставання матеріально-технічної бази від реальних потреб, згубно позначився на інформаційному просторі шкільництва (забезпеченні підручниками, навчальним приладдям тощо). А це, як наслідок, негативно впливало на якість навчання підростаючого покоління. Важливими чинниками підтримки школи були громадськість, батьки учнів, індивідуальна зацікавленість самих працівників школи, її керівників, які вишукували додаткові засоби для функціонування школи. Шкільні колективи відчували дієву допомогу колгоспів, підприємств тощо.

Предметом постійної уваги державних органів була проблема вчительських кадрів. Як наслідок, в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. у республіці діяла продумана система педагогічної освіти. Вона відіграла вирішальну роль при їх підготовці та формуванні. Реальними досягненнями були раціональне розміщення мережі педагогічних навчальних закладів, підготовка вчителів широкого профілю. Однак, ці досягнення були б значно більшими за умови послаблення жорсткого контролю за діяльністю вищих навчальних закладів з боку держави, демократизації системи управління, відмови від встановлення соціальних квот для абітурієнтів.

Підкреслено, що визначальною рисою кадрової політики партійно-радянських органів була недовіра до інтелігенції. У більшості загальноосвітніх шкіл педагогічні колективи були замінені повністю. Вживалися заходи з метою ідеологічного виховання вчительства. Незадовільним було соціальне та правове становище педагогічних працівників. Держава хоча і виявляла турботу, проте вона була недостатньою при підвищенні їх заробітної плати, створенні пристойних житлово-побутових умов.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Ніколіна І.І. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 1920-х – початку 1930-х рр.: огляд літератури // Вісн. Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. – К., 2004. – Вип. 9. – С. 125-133. – (Історія, економіка, філософія).
2. Ніколіна І.І. Вчительство Поділля у 1920 – 30-х рр. ХХ ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзн. дослідження: Матеріали ХХ Вінниц. наук. іст.-краєзн. конф., 27-28 жовт. 2005 р. – Вінниця, 2005. – С. 155-161.
3. Ніколіна І.І. Державна освітня політика на Україні в 20-х рр. ХХ ст. // Розвиток наукових досліджень 2005: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 7-9 листоп. 2005 р. – Полтава, 2005. – Т.3. – С. 141-144.
4. Ніколіна І.І. Політичні переслідування вчителів загальноосвітніх шкіл Поділля в 1920-х – на початку 1930-х рр. // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ столітті у контексті національної пам'яті: Матеріали обл. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 24 листоп. 2005 р. – Вінниця, 2006. – С. 62-72.
5. Ніколіна І.І. Боротьба за подолання труднощів розвитку загальноосвітньої школи в УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. // Мандрівець. – 2006. – №2. – С. 16-26.
6. Ніколіна І.І. Впровадження ідей загального навчання та політехнізму в загальноосвітній школі // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – Вип.1. – С. 227-235. – (Історія).
7. Ніколіна І.І. Українізація загальноосвітньої школи України та вплив суспільно-політичного життя 20 – 30-х рр. ХХ ст. на її здійснення // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2006. – Вип. 10. – С. 123-134. – (Історія).
8. Ніколіна І.І. Загальноосвітня школа УСРР у 20-х – 30-х роках минулого століття // Університет. – 2006. – №4. – С. 51-64.
9. Ніколіна І.І. Формування учительських кадрів загальноосвітніх шкіл України в умовах суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С. 223-233. – (Історія).
10. Ніколіна І.І. Запровадження виробничого навчання в загальноосвітній школі України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. // Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві: Матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 4-6 квіт. 2007 р. – К., 2007. – С. 410-414.
11. Ніколіна І.І. Місце загальноосвітньої школи в системі народної освіти УСРР в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. // III Гуржіїв. іст. читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2007. – С. 406-409.

АНОТАЦІЇ

Ніколіна І.І. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню становлення і розвитку загальноосвітньої школи в 1920-х – на початку 1930-х років у контексті суспільно-політичного життя України. У праці визначено місце загальноосвітньої школи в системі народної освіти. Розкрито вплив українізації на формування загальноосвітніх закладів для представників української та інших національностей, що проживали на території України. Встановлено наслідки русифікації в шкільництві. Висвітлено негативний вплив класової ідеології на навчально-виховну роботу шкіл. Проаналізовано політику владних структур щодо вирішення проблем по запровадженню загального обов'язкового початкового навчання та політехнізації. Розглянуто особливості відновлення матеріально-технічної бази школи. Висвітлено кадрову політику наркомату освіти та форми і методи партійно-державного тиску стосовно вчителів.

Ключові слова: Українська СРР, загальноосвітня школа, українізація, русифікація, педагогічні кадри.

Николина И. И. Общеобразовательная школа Украины в контексте общественно-политической жизни 20-х – начало 30-х гг. ХХ столетия. – Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата исторических наук за специальностью 07.00.01 – История Украины. – Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича. – Черновцы, 2008.

Диссертация посвящена исследованию становления и развития общеобразовательной школы 20-х – начало 30-х гг. ХХ столетия в контексте общественно-политической жизни Украины. На основе широкого круга использованных архивных и опубликованных источников, материалов прессы, трудов отечественных и зарубежных ученых отражено место общеобразовательной школы в системе народного образования Украины, ее роль как в культурно-образовательном процессе, так и в профессиональной подготовке учеников в 1920-х – начале 1930-х годов.

В диссертации на примере многочисленных фактов, свидетельствующих о кризисе всей системы образования в Украине, изучено состояние сети общеобразовательных школ в начале 20-х гг. ХХ столетия. Особенное внимание уделено анализу государственной политики в сфере становления общеобразовательной школы Украины. Изучены и раскрыты мероприятия, направленные на сохранение сети общеобразовательных заведений и поддержку их деятельности: снятие с государственного бюджета и передача большинства на местный, создание договорных школ в сельской местности, введение платы за

обучение, наделение школ земельными участками, взносы предприятий на культурно-просветительные потребности.

На основании изученных источников в работе раскрыто влияние украинизации и коренизации на формирование и развитие общеобразовательных заведений для представителей украинской и других национальностей, которые жили на территории Украины в 20-х – начале 30-х годов XX столетия. В диссертации на многочисленных примерах подтверждено негативное влияние классовой идеологии на учебно-воспитательную работу общеобразовательных учреждений.

На широком источниковедческом и историографическом материале проанализирована политика органов партийно-советской власти относительно решения проблем по введению общей обязательной начальной учебы и политехнизации школы. Автором прослежена динамика сети школ и контингента учеников на территории Украины исследуемого периода. Установлены основные факторы и тенденции, которые повлияли на изменение этих показателей.

В диссертации изучено участие общественности в развитии общеобразовательных школ. Показано заинтересованность родителей учеников, работников школ и предприятий, их руководителей в поддержке функционирования просветительных учреждений. Обоснован вывод о большом интересе украинской общественности к просвещению подрастающих поколений.

В исследовании рассмотрено состояние и особенности развития материально-технической базы школы. Проанализировано деятельность партийных и советских органов по материальному укреплению школ, так как рост численности учеников опережал возможности школьной сети, материальной обеспеченности, что стало существенным препятствием в обеспечении качества учебного процесса. Значительное место в диссертации отведено раскрытию причин тяжелого материального положения учителей и учеников, которые обусловлены в первую очередь экономической политикой советской власти, а также являлись следствием экономического кризиса после гражданской войны и голода 1921-1923 годов.

В работе рассмотрено формирование педагогических кадров, и установлено, что созданная в 20-е годы система педагогического образования не удовлетворяла потребности общеобразовательной школы в учителях, дефицит в которых ощущался и в начале 30-х годов XX ст. Автором исследованы формы и методы партийно-государственного давления и карательно-репрессивные мероприятия относительно педагогов. Установлено, что процесс профессионального становления работников общеобразовательных школ был напрямую связан с общественно-политической и социальной жизнью в стране.

В диссертации сделан вывод о том, что становление и развитие общеобразовательной школы Украины в 20-х – начале 30-х годов XX ст., несмотря на просчеты и упущения, обусловленные тяжелой общественно-политической и экономической ситуацией в Украине, в целом ознаменовались заметными успехами.

Ключевые слова: Украинская СРР, общеобразовательная школа, украинизация, русификация, педагогические кадры.

Nikolina I.I. Comprehensive school of Ukraine in the context of social and political life in the 1920s – the early 1930s. – Manuscript.

Theses for a Candidate Degree in History. Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. – Chernivtsi, 2008.

Formation and development of a comprehensive school of the 1920s - the early 1930s in the context of social and political life of Ukraine is under research. The position of a comprehensive school in the system of public education has been highlighted. The influence of Ukrainization on formation of comprehensive institutions for representatives of Ukrainian and other nationalities inhabiting Ukraine has been shown. The consequences of Russification in the school sphere have been specified. The negative influence of class ideology on school educational work has been revealed. The policy of power bodies towards solving the problems of general compulsory elementary education and introduction of polytechnical education has been analyzed. The state and peculiarities of school material and production basis development have been revealed. The personnel policy of people's education commissariat forms and methods of party-state pressure towards teachers have been highlighted.

Key words: the Ukrainian SSR, comprehensive school, Ukrainization, Russification, pedagogical personnel.